

DONAȚIA FAMILIEI ȘTEFĂNICĂ DIN BEIUȘ

Iudita CĂLUȘER*

THE DONATION OF THE ȘTEFĂNICĂ FAMILY OF BEIUȘ

Abstract

The philanthropic spirit and the spirit of donation have been elements that characterized the Romanian society for a long period of time. They encouraged the foundation of many large museums. The donors always understood that by including their values in great public collections, they offered them to be correctly evaluated by specialists in the field.

Such a passionate collector, mostly of books, was Dr. Constantin Malinas who managed to come into the possession of some documents belonging to the Ștefanica family of intellectuals from Beiuș. One member of this family entrusted to him a number of notebooks, documents and cuts of those times newspapers. The latter furthered them to the undersigned for them to be valorized. After the demise of Constantin Malinas, I considered that the best place for them is the collection of the History Section of the Cris County Museum in Oradea and proceeded to register them as a particular item under the name of "The Donation of the Ștefanica family of Beiuș".

The donation contains 26 notebooks and provides information related both to the book collection of the family and the cultural events carried on in Beiuș in the period 1905-1947. The events taking place at the girls' high school as well as at the boys' high school in the town are best represented here.

Key words: Donation, Ștefanica, Beiuș, museum, Malinas.

Spiritul filantropic și donația au fost elemente care au caracterizat o perioadă lungă de timp societatea românească. Astfel s-au constituit bazele unor mari muzee. Donatorii au înțeles faptul că doar prin cuprinderea acestor valori în mari colecții publice vor fi ele apreciate corespunzător de specialiștii în domeniu.

Un cunoscător și un colecționar pasionat, mai ales de carte, a fost și distinsul meu colaborator, dr. Constantin Mălinaș. Acesta a intrat în posesia unor documente provenite din familia Ștefănică din Beiuș. Un membru al familiei i-a încredințat un număr de caiete, documente și decupaje din presa vremii. Acesta a aplicat o ștampilă cu legenda „Biblioteca personală Mălinaș. Oradea. România” pe fiecare piesă primită. La apusul vieții, când a simțit că timpul nemilos și boala de care suferea nu-i mai permiteau să valorifice aceste documente, mi le-a încredințat, fiind convins că voi aprecia importanța lor, prin prisma faptului că am lucrat ani de zile în calitate de angajat al Filialei Oradea a Arhivelor Statului. După decesul lui Constantin Mălinaș, am considerat că locul acestora este în colecția Secției de istorie a Muzeului „Țării Crișurilor” din Oradea, și le-am înregistrat, păstrându-le

* Muzeul Țării Crișurilor Oradea, istorie@mtariicrisurilor.ro.

însă, ca pe un tot unitar, sub denumirea de „Donația familiei Ștefănică din Beiuș”¹. Sunt convinsă că numeroase alte documente privind această familie de intelectuali români din Beiuș mai există, fie în arhiva descendenților, fie în alte locuri, păstrate cu grijă sau, din contră, risipite.

Membrii familiei s-au făcut remarcați în domeniile didactic, cultural, dar și în cel literar-artistic. Astfel, Vasile Ștefănică a fost un distins profesor și director de școală, iar fiica acestuia, Elisa, i-a urmat calea pe drumul apostolatului, dedicându-se educației tinerei generații, mai ales de sex feminin. Soțul acesteia, profesorul dr. Constantin Pavel, s-a remarcat ca un adevărat om de cultură, fiind autorul a mai multor studii, articole și cărți.

Donația propriu-zisă am grupat-o și înregistrat-o tematic și, pe cât a fost posibil, evolutiv, în ordinea crescândă a anilor. Ea debutează cu patru caiete cu date privind biblioteca deținută de familia Ștefănică din Beiuș. Primul este un registru cuprinzând un „Catalog general” al bibliotecii, cu rubrici care specifică titlul lucrării, autorul cărții sau, după caz, traducătorul acesteia, anul editării, prețul în lei și observații². Cărțile menționate în catalog sunt scrise în marea lor majoritate de autori români, dar și maghiari, francezi și germani, ceea ce ne determină să credem că proprietarii volumelor cunoșteau aceste limbi, având astfel acces la lecturarea lor. Există și câteva cărți în limba latină, cea mai veche datează din anul 1564 și este lucrarea lui Fabricius, *Istoria sacra*. În „Catalogul general” sunt înscrise un număr de 1.392 de titluri de cărți, la rubrica observații fiind menționat numărul de volume. Separat, la sfârșitul catalogului, sunt notate periodicele deținute, și avem aici un număr de 47 de titluri de reviste, în limbile română și germană, editate la București, Iași sau Oradea.

Următorul catalog, de această dată „special”, grupează cărțile pe categorii; astfel, apar cărțile bisericești, separate de cele de literatură, filozofie, istorie, științele naturii, matematică, medicină, gospodărie, apar enciclopedii, calendare, albume, memorii și scrieri literare, în total 11 categorii³. Pe lângă titlul cărții și autor, acest catalog face legătura cu „Catalogul general”, prezentat anterior, prin menționarea numărului cărții notat în această evidență primară. Deși era o bibliotecă privată, au avut acces la aceste cărți intelectualii locali interesați de lectură. La sfârșitul catalogului s-au notat cărțile împrumutate doritorilor, printre care sunt menționați profesorii Louis Barral, Mihai Bruchental, Elena Bozac, Constanța Iliescu etc.

Următorul caiet provenit din donația Ștefănică cuprinde o listă cu 252 de cărți și 183 de periodice, oferite spre cumpărare „Institutului Pedagogic de 3 ani” din Oradea, nou constituit, care publicase în presa locală un anunț în sensul achiziționării de cărți din diverse domenii⁴. Nu am reușit să identificăm aceste volume în actuala bibliotecă a universității, dar există posibilitatea ca aceste cărți să fi fost procurate de instituția de învățământ orădeană. Ultima dintre donațiile din această categorie este o ciornă scrisă neglijent, cuprinzând titluri de carte și periodice păstrate în bibliotecă. Deoarece în listă sunt cuprinse și reviste dateate 1942, am presupus că ea a fost întocmită în acel an⁵.

Nu ne-am propus să prezentăm în studiu titlurile de carte aflate în această bibliotecă, dar remarcăm faptul că erau cărți scrise de autori valoroși, cunoscuți și apreciați prin prisma operele lor și în zilele noastre. Găsim, în acest sens, lucrări semnate de autori români, dintre care enumerăm pe: Papiu Ilarian, Timotei Cipariu, George Barițiu, Petru Maior, Sextil Pușcariu, Dimitrie Cantemir, Nicolae Iorga, Mihail Kogălniceanu, A. D. Xenopol, Vasile Pârvan, Ovid Densușianu, Vasile Alecsandri, George Coșbuc, Bogdan P. Hașdeu, Barbu

¹ Muzeul Țării Crișurilor Oradea, Secția de istorie, *Colecția de documente*, nr. inv. 9475-9500.

² *Ibidem*, nr. inv. 9475.

³ *Ibidem*, nr. inv. 9476. Prima categorie de cărți bisericești cuprinde 55 de titluri; a 2-a, de studii de limbă și literatură, artă și estetică – 340 titluri; a 3-a, de pedagogie, filozofie, sociologie, politică – 206 titluri; a 4-a, de istorie, geografie, etnografie, folclor – 338 titluri; a 5-a, de științe naturale, fizică și chimie – 19 titluri; a 6-a, matematică și geometrie – 22 titluri; a 7-a, medicină, igienă, gimnastică – 18 titluri; a 8-a, de gospodărie și lucru de mână – 13 titluri; a 9-a, enciclopedii, lexicoane, dicționare – 26 de titluri; a 10-a, diverse calendare, albume și memorii – 57 titluri; a 11-a, scrieri literare – 233 de titluri de carte.

⁴ *Ibidem*, nr. inv. 9477.

⁵ *Ibidem*, nr. inv. 9478.

Delavrancea, Garabet Ibrăileanu, Liviu Rebreanu, Mihail Sadoveanu, Eugen Lovinescu etc. Am făcut doar o succintă enumerare de autori, fără a face o demarcație privind domeniul în care s-au făcut aceștia remarcați.

Din categoria periodicelor aflate în biblioteca familiei Ștefănică putem menționa câteva titluri: *Analele Academiei Române*, *Almanahul Societății Petru Maior*, *Almanahul presei române*, *Diorile Bihorului*, *Almanahul reuniunii femeilor din Cluj*, revistele *Familia*, *Cele trei Crișuri*, *Revista satelor*, *Luceafărul*, *Convorbiri literare*, *Transilvania*, *Parlamentul românesc*, *Ateneul român*, *Cultura creștină* etc.

Biblioteca familiei Ștefănică s-ar putea reconstitui prin prisma acestei donații, și ar fi oportună o prezentare detaliată a cărților, ca parte integrantă a seriei de biblioteci deținute de intelectuali români beiușeni, cum ar fi cea a profesorului Teodor Roșiu, redată în circuitul științific prin două studii de specialitate⁶.

Următoarele documente donate sunt câteva caiete care cuprind programe și afișe de reprezentatii teatrale și de operă, desfășurate în diverse orașe din Europa. Se pare că era o modă a epocii de a aduna aceste programe, deoarece am avut tangență cu ceva asemănător în colecția deținută de Gavril Hădăreanu, profesor la Beiuș.

În primul caiet apar programe ale unor concerte simfonice, piese de teatru și reprezentatii de operă desfășurate la Augsburg, Paris, Leipzig, Budapesta, Sibiu, Oradea între anii 1905-19137. Nu avem certitudinea că membri ai familiei Ștefănică au participat la aceste activități cultural-artistice sau au beneficiat doar de invitații la manifestări, cert este că le-au păstrat, frumos aranjate în ordine cronologică. Următoarele caiete devin interesante pentru istoria locală, deoarece cuprind programe ale unor festivități organizate de Școala civilă greco-catolică de fete, aparte sau împreună cu gimnaziul de băieți din localitate. Aceste caiete acoperă o perioadă destul de îndelungată, cuprinsă între anii 1911 și 1947.

Există o demarcare evidentă între activitățile organizate în școli și internate în perioada cât Beiușul era sub regimul absolutist austro-ungar și cele întreprinse după Unirea din 1918. S-au păstrat programele unor manifestări artistice dedicate comemorării patronilor celor două școli românești, episcopii uniți Samuil Vulcan și Mihail Pavel. Se regăsesc programe scrise de mână, bătute la mașină, dar și tipărite, ale unor reprezentatii teatrale susținute de elevi sub îndrumarea profesorilor. Elevele școlii de fete au beneficiat, între anii 1920 și 1926, de prezența printre ele a profesoarei Ana Bucur, cunoscută și sub pseudonimul Doina Delacriș. Aceasta a fost autoarea unor piese de teatru dar și o apreciată poetă care a dedicat versuri inspirate unor personalități, dar a fost prezentă prin scris și cu ocazia sărbătoririi unor evenimente istorice⁸.

După unirea Transilvaniei cu România și transformarea școlii civile în liceu, începând cu anul 1919, activitățile semnalate se diversifică. Apar alături de programe ale festivităților de încheiere a anului școlar, cele organizate cu ocazia marilor sărbători religioase, precum și cele dedicate Unirii Principatelor – 24 ianuarie, zilelor de 10 Mai, 1 Decembrie etc. Pe lângă acestea, se întreprind și activități cu scop și finalitate precise, cum ar fi: donarea banilor adunați în astfel de împrejurări în vederea achiziționării de cărți pentru bibliotecile școlare și pentru ajutorarea copiilor săraci. Cu această ocazie se interpretau piese de teatru scurt, se cântau piese corale, se declamau poezii. Fanfara liceului de băieți era apreciată la nivel de oraș, la fel ca și dansurile populare executate de elevi. Uneori se organizau „serate franceze”, ocazii cu care elevii își etalau cunoștințele acumulate în această limbă. S-au pus în scenă și piese de teatru mai pretentioase cum ar fi *Apus de soare* de B. Șt. Delavrancea,

⁶ Constantin Mălinaș, Iudita Călușer, *Biblioteca profesorului Teodor Roșiu de la Beiuș (1841-1894)*, în *Crisia*, XIX, 1989, p. 213-230; Idem, *Biblioteca Gimnaziului greco-catolic de băieți din Beiuș (1828-1918)*, Oradea, 2006, p. 67-77.

⁷ Muzeul Țării Crișurilor Oradea, Secția de istorie, *Colecția de documente*, nr. inv. 9479.

⁸ Gavril Hădăreanu, *Torțe arzânde în țara Beiușului*, Beiuș, 1995, p. 617-618; Ana Bucur a scris piesele de teatru *Făt Frumos din flori de nuferi*, *Maria de Mangop*, *Pentru un vis*, *Dragoste de țară*, *Biruința*, *Țara noastră*, *Cireșica fata tatii*, volumul de poezii *Crâmpoie din suflet* și poezii de genul: *Închinare patronilor*, *Lui Mihail Pavel*, *Te duci*, *Imnul Unirii*, *1 Decembrie*. Muzeul Țării Crișurilor Oradea, Secția de istorie, *Colecția de documente*, nr. inv. 9480, 9491; *Beiușul*, 5 septembrie 1942.

sau drama istorică în patru acte intitulată *Ardealul* de C.C. Racoviță. Programe artistice erau organizate de elevii din internat și în afara orașului Beiuș, cum ar fi cele desfășurate la Curățele, Budureasa, Fiziș etc. De conducerea corului celor două școli s-a ocupat profesorul și compozitorul Mihai Bruchenthal, care adesea interpreta compozițiile proprii, cum ar fi *Imn eroilor* sau opera în două acte *Vicleimul*.

Se regăsesc de asemenea, în cuprinsul donației, programe și afișe ale activităților culturale desfășurate de Societatea de lectură „Mihail Pavel”, de „ASTRA” – despărțământul Beiuș, de Reuniunea Mariană „Imaculata Concepție” a elevelor de la liceul unit de fete, de „Crucea Roșie a tinerimii”. Chiar și în timpurile grele ale celui de-al doilea război mondial, precum și în cele imediat următoare, se desfășoară diverse activități artistice pe plan local, susținute în principal de elevii școlilor. Se sărbătorea acum, în plus, și 9 Mai, ziua victoriei asupra fascismului⁹. Toate aceste activități sunt reflectate de programele și afișele păstrate în cadrul donației. Remarcăm faptul că uneori s-a intervenit asupra programelor păstrate, astfel, în mod constant s-au decupat anunțurile privind interpretarea corală a *Imnului Regal* sau a cântecului patriotic *Deșteaptă-te române*, trecute la un moment dat, sub regimul comunist, la index și interzise de a mai fi interpretate public.

Din donație mai fac parte cinci caiete cu decupaje ale unor programe cultural-artistice, organizate în diverse localități din țară și din străinătate, aflate în proprietatea profesoarei Elisa Ștefănică. Avem certitudinea apartenenței acestor caiete, deoarece pe fiecare dintre ele este frumos caligrafiat numele acesteia. Pe lângă conținutul valoros al caietelor, ele constituie adevărate mărturii privind materialele didactice folosite în epocă. Aceste caiete au fost personalizate, fiind confecționate special pentru uzul școlii de fete din Beiuș. Pe copertă se află înscris numele, în limbile română și maghiară, al Școlii civile greco-catolice de fete din Beiuș, caietul fiind dedicat special pentru „Ocupațiuni”. Dedesubt apare marcat locul unde urma să fie înscris numele elevei, apoi cel al educatorului, și clasa. Caietul era tipărit la „Doina”, tipografie și librărie din Beiuș, și distribuit de comerciantul specializat în vânzarea de cărți și papetărie Sușman Lazăr din localitate, sau de Szénásy Béla, din Budapesta, „Fabrică de caiete și articole confecționate din hârtie S.A”. Aceste caiete, aflate în donație, cuprind programe și afișe din perioada 1908 -1925¹⁰.

Aici regăsim programe și invitații la reprezentații teatrale și de operetă desfășurate la Budapesta, Baden, București, la Teatrul Național și la Sala Ateneului Român, la Oradea și la Beiuș. Elisa Ștefănică beneficia de invitație la concertul organizat de corul bisericii române din Budapesta, unde susținea un concert de pian și Valeria Ștefănică, dar și la concertul de vioară al lui George Enescu, organizat la „Ateneul român” din București în iunie 1919. Remarcabile sunt afișele tipărite ale „Reuniunii Femeilor române din Beiuș și jur”, care, în cadrul primelor manifestări publice din anul 1919, a organizat „șezători” dedicate aniversării zilei de 1 Decembrie. Afișe s-au păstrat și din anii 1920-1925, perioadă în care Reuniunea a organizat reprezentații teatrale sau manifestări dedicate special membrilor sale care fuseseră decorate cu *Crucea Regina Maria*, clasa a III-a. De asemenea, s-a ținut o reprezentație teatrală în semn de omagiu adus avocaților martiri dr. Ioan Ciordaș și Nicolae Bolcaș, urmată de acțiunea de adunare de fonduri pentru ridicarea unui monument dedicat acestora.

Din donație mai fac parte două caiete cu decupaje din ziare privind evocarea memoriei unui cadru didactic (Ana Bucur), menționarea de activități culturale locale, apoi notițe disparate și ciorne ale unor cuvântări ale Elisei Ștefănică, și scrisori de condoleanțe la decesul acesteia, adresate fratelui său¹¹.

„Cuvântul de adio”, rostit la înmormântarea profesoarei Elisa Pavel Ștefănică, este un document inedit, remarcabil, la care am făcut apel în mai multe rânduri și din care am citat referiri la membrii întregii familii¹². Acest discurs s-a păstrat în arhiva familiei, el fiind rostit de un fost elev (neidentificat), atât al tatălui cât și al soțului răposatei, dr.

⁹ Muzeul Țării Crișurilor Oradea, Secția de istorie, *Colecția de documente*, nr. inv. 9481-9485.

¹⁰ *Ibidem*, nr. inv. 9486-9490.

¹¹ *Ibidem*, nr. inv. 9491-9494; 9496.

¹² *Ibidem*, nr. inv. 9495, 22 file.

Constantin Pavel. A vorbit și în calitate de soț al uneia dintre fostele eleve ale profesoarei Elisa Pavel.

Tot în cadrul donației s-au cuprins mai multe însemnări privind modalități de însușire corectă a limbii ruse. Recunoaștem anii 1951-1952, când în România propaganda rusă era extrem de agresivă și populația era obligată să-și însușească această limbă, chiar cu forța. S-a impus predarea obligatorie a limbii ruse în școli și însușirea ei de către profesori. S-au păstrat caiete întregi despre importanța învățării acestei limbi, conferințe despre viața lui Gogol, Macarenco, Pavlenko, despre arta cercului sovietic etc. Există rapoarte ale profesorului George Ștefănică despre progresele realizate în însușirea acestei limbi în școlile din unele sate bihorene¹³.

Datele cuprinse în donație se întind pe o perioadă lungă, cuprinsă între anii 1905 și 1961, ele reflectând realități ale acestui larg răstimp.

Prin prezenta lucrare ne-am propus valorificarea unei părți din informațiile inedite oferite de această donație. Deoarece latura masculină a familiei Ștefănică este cunoscută, ea beneficiind de publicarea unor studii de specialitate, după o prezentare sumară a membrilor acesteia, am insistat mai mult asupra figurii luminoase, mai puțin cunoscută și mai puțin pusă în valoare, a profesoarei Elisa dr. Pavel, născută Ștefănică.

Aceasta provine dintr-o distinsă familie de intelectuali, care i-au oferit o educație aleasă. Tatăl, Vasile Ștefănică, s-a născut în 9 aprilie 1852 la Uileacul de Beiuș. Termină Gimnaziul premonstratens din Oradea, apoi Institutul teologic din Satu Mare și științele matematice la Universitatea din Cluj. Începând cu anul 1884 este numit ca profesor la Gimnaziul greco-catolic de băieți din Beiuș. Odată cu deschiderea *Școlii civile greco-catolice de fete* din localitate, în anul 1896, a fost numit director al acestei școli, funcție pe care o va îndeplini timp de 18 de ani, până în anul 1914. Vasile Ștefănică, după ce patronează conducerea ambelor licee din Beiuș, cel de băieți și cel de fete, după decesul directorului Vasile Dumbravă, survenit în anul 1911, revine ca director plin la gimnaziul de băieți. Această funcție o va îndeplini până la decesul său din 17 februarie 1924. În anul 1922 a sărbătorit 40 de ani de activitate didactică la catedra de matematică și fizică¹⁴.

El a fost și un credincios slujitor al bisericii, fiind numit protopop-arhidiacon, iar în 1922 a fost promovat canonic onorific al Capitlului catedralei greco-catolice din Oradea. A fost distins cu ordinul *Coroana României* în grad de ofițer, cu *Răsplata muncii pentru învățământ* și cu *Răsplata muncii pentru biserică*, clasa I. Ziarul *Beiușul* scria în anunțul său mortuar: „Fiu adevărat al bisericii sale, i-a fost întotdeauna un puternic apărător. Român în sentimente și fapte n-a lipsit de la nici o acțiune culturală. Vrednicia și modestia lui l-au înălțat la cele dintâi locuri: director, canonic, membru în toate corporațiunile culturale din Beiuș”. În semn de respect pentru activitatea sa de 42 de ani, populația orașului și armata i-au dat onorul la înmormântare. Prohodul l-a săvârșit episcopul Valeriu Frențiu, înconjurat de înaltul cler, iar panegiricul l-a rostit directorul liceului de fete, Camil Selăgian. În numele Ministerului Instrucțiunii, un cuvânt de adio a rostit și inspectorul școlar-șef, Simion Gocan¹⁵. Acesta l-a numit pe răposat „ca un apostol al neamului românesc, deoarece s-a ridicat din părinți iobagi și prin voința sa de desăvârșire s-a distins ca o mare personalitate a profesorimii române”¹⁶.

Mama Elisei Ștefănică a fost Eufemia Duma, fiica cantor-învățătorului ortodox din Ineu. Aceasta a fost învățătoare, președinta „Reuniunii Sfânta Maria”, secția femeilor, și vicepreședinta *Reuniunii Femeilor Române* din Beiuș. Ea a avut doi copii: pe George, ajuns prim-pretor, și pe Elisa. A decedat în 3 august 1937, la vârsta de 76 de ani, și a fost îngropată la Beiuș. Ziarul *Gazeta de Vest* din Oradea îi dedică câteva rânduri, alături de anunțul mortuar: „Deși împovărată de bătrânețe, Eufemia V. Ștefănică purta un deosebit

¹³ *Ibidem*, nr. inv. 9498.

¹⁴ Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș 1828-1928*, Beiuș, 1928, p. 234-235; Teodor Neș, *Oameni din Bihor 1848-1918*, Oradea, 1937, p. 494-497; Ioan Degău, Nicolae Brânda, *Beiușul și lumea lui*, Studiu monografic, Oradea, 2009, vol. IV, p. 966.

¹⁵ Muzeul Țării Crișurilor Oradea, Secția de istorie, *Colecția de documente*, nr. inv. 9492, f. 1.

¹⁶ *Ibidem*, nr. inv. 9495, f. 2; *Apud* Șulea Firu, *Personalitatea profesorului român*, Editura Seminarului pedagogic al Universității București.

interes tuturor manifestărilor românești, la care se atașa cu toată râvna și experiența ei. Avea în ochi umbre și lumini din alte vremuri și revărsa din ființa ei un parfum vechi, o atmosferă pură, o înțelepciune ce impunea admirație”¹⁷.

Elisa Ștefănică s-a născut la Beiuș, în 24 octombrie 1888. A urmat Gimnaziul inferior la Reghin, la școala germană, însușindu-și astfel perfect această limbă. Clasele liceale le-a absolvit la Beiuș, în anul 1907. A frecventat apoi Pedagogia superioară la *Institutul Sancta Maria* din Budapesta, obținând diploma de profesoară de matematică. Pentru desăvârșirea pregătirii profesionale, a frecventat Institutul superior de la Viena și apoi Institutul francez de la Lausanne, din Elveția.

Un loc aparte în panopia profesorilor care au servit cu credință învățământul românesc din această parte a țării îi revine Elisei Ștefănică. Aceasta devine profesoară a Școlii civile de fete, începând cu 1 septembrie 1912, și rămâne pe post și după transformarea acesteia în liceu. Datorită capacității sale intelectuale și celei de bun organizator, se achită cu succes de rolul de conducător al liceului, post deținut în urmă cu ani de zile de tatăl său, Vasile Ștefănică. Îndeplinește, cu realizări notabile, funcția de directoare a instituției liceale, începând cu data de 1 octombrie 1924, până la 1 septembrie 1947, când se pensionează¹⁸.

Elisa Ștefănică s-a căsătorit, în anul 1912, cu distinsul profesor și om de cultură Constantin Pavel¹⁹. Împreună, au format un cuplu de intelectuali remarcabili ai orașului Beiuș. Deși Pavel nu era localnic, fiind născut la Beliu, în 11 noiembrie 1876, s-a legat de Beiuș, unde a venit pentru a-și urma studiile la Gimnaziul de băieți. Mai apoi a revenit, ca profesor cu înaltă calificare, la aceeași școală. A urmat Facultatea de teologie din Budapesta, apoi Facultatea de litere din Cluj. Doctor în filologie română și clasică, la liceul de băieți predă, începând cu anul 1904, limba și literatura română, limbile latină și greacă. Între anii 1921 și 1924 a predat limba română la Liceul de fete din localitate. A fost membru al *Reuniunii filologiei clasice* din Budapesta. A ținut un discurs remarcabil despre izbăvirea neamului românesc, cu ocazia evenimentelor din 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia. A fost deputat în primul parlament al României Mari. Rămâne departe de oraș doar pentru un an, în intervalul 1925-1926, când a îndeplinit funcția de prefect al județului Sălaj. A scris remarcabila monografie a gimnaziului de băieți din Beiuș, intitulată *Școalele din Beiuș*, publicată în 1928, și două cărți dedicate intelectualilor români Alexandru Roman și Miron Pompiliu, publicate în 1927, respectiv în 1930 la Tipografia „Doina” din Beiuș. Decorat cu *Coroana României* în diferite grade. A decedat în anul 1934²⁰.

Iată cum a fost caracterizat acest erudit de către un fost elev: „A fost un om integru, sobru și impunător, un caracter cu voință fermă și constantă, un profesor, un pedagog, un scriitor și savant de elită și un orator neîntrecut al contemporanității sale. Ca profesor și pedagog a fost un neîntrecut educator al tineretului: serios, dârz dar în același timp mărinimos și nobil la suflet față de vârstarele poporului român sărac și față de elevii muncitori și serioși, indiferent de naționalitate și religie. Ca fiu de țăran român a fost imparțial și drept față de toți elevii lui. Ca scriitor, publicist și orator – atât pe teren religios – moral cât și social cultural a fost de asemenea neîntrecut. A fost unul dintre cei mai valoroși intelectuali români din întreg întinsul țării românești care a muncit pentru redeschiderea la o viață nouă și înfrățire socială, indiferent de naționalitate și religie”. În evocarea cuplului de intelectuali Elisa Ștefănică și Constantin Pavel, s-a spus: „Acești doi oameni merită a fi scoși din comun, ca luminatori ai poporului sărac și a li se immortaliza faptele prin veșnică amintire. Ambii au fost ca doi stejari falnici, ca doi piloni

¹⁷ Muzeul Țării Crișurilor Oradea, Secția de istorie, *Colecția de documente*, nr. inv. 9492, f. 2.

¹⁸ Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.B.A.N.), *fond Liceul de fete Beiuș*, dos. 20, f.1, dos. 252, f. 6, dos. 253; *Programa școlii civile gr. cat. de fete din Beiuș pe anul școlastic 1912-13*, Beiuș, 1913, p. 94.

¹⁹ Ioan Degău, Nicolae Brânda, *op. cit.*, p. 933-934.

²⁰ Alte lucrări scrise de dr. Constantin Pavel: *Episcopul Mihail Pavel*, în *Programa Gimnaziului superior gr.-cat. și școalelor elementare din Beiuș pe an școlastic 1905/6*, p. 41-47; *Episcopul Samuil Vulcan în Anuarul gimnaziului... din 1907-1908*; *Începutul culturii românești în Bihor*, în *Anuarul gimnaziului...din 1922-23*; *Locuri și oameni în munții Beiușului*, Beiuș, 1925, Tipografia „Doina”; *Școalele episcopiei române unite de Oradea Mare*, în *Vestitorul*, nr. 12, anul 1927; *Iosif Vulcan*, în *Familia*, Oradea, 1927.

de rezistență în lupta cu valurile vieții dovedind tineretului contemporan cu ei, că nici țăranul și muncitorul sărac nu e de disprețuit”²¹.

În calitate de profesoară, Elisa Pavel a stimulat și a deschis calea spre viața intelectuală pentru sute de eleve sărace, provenite de la sate, care, la rândul lor, s-au dedicat să muncească pentru bunăstarea și luminarea poporului român. „...A ocrotit și a scos din obscuritatea satului părintesc din Uileacul de Beiuș și din comuna Beliu, satul natal al soțului, numeroase fete și rude mai apropiate și îndepărtate și alte fiice de țărani români, adăpostindu-le în casa sa, apoi în Internatul de fete din Beiuș, care azi toate trebuie să fie adânc recunoscătoare pentru jertfirea de sine a mătușii lor și a profesoarei Elisa, fiind azi multe dintre ele model și membre fruntașe ale societății românești”²².

Pe lângă activitatea laborioasă de la catedră, Elisa Pavel a desfășurat o bogată activitate extrașcolară. A îndeplinit, timp de 20 de ani, funcția de secretară a *Reuniunii Femeilor Române*, secundând cu devotament deplin pe președinta reuniunii, ilustra profesoară Angela Selăgian. A participat activ la toate activitățile întreprinse de reuniune, cele dintâi având scop caritabil, deoarece ea și-a început efectiv activitatea în vremurile grele de după terminarea primului război mondial, în anul 1919. Pe parcursul anilor, reuniunea și-a diversificat activitatea, organizând expoziții etnografice și de artă națională. Atelierul ei de haine și costume cu motive specifice regiunii Beiușului a fost vestit în toată țara românească.

Reuniunea a desfășurat un puternic program de propagandă cultural-națională la sate, cu participarea membrilor, care susțineau conferințe pe teme de interes general, urmate de scurte programe artistice. Elisa Pavel a contribuit la organizarea de zeci de serate literare și artistice, cutreierând împrejurimile Beiușului și aducând, împreună cu colegile și elevele sale, lumina și arta națională. Nu s-a dat în lături să participe efectiv la interpretarea unor roluri în piese de teatru, când scopurile acțiunilor erau caritabile. Putem exemplifica în acest sens coagularea forțelor intelectualității locale spre a aduna fonduri pentru ridicarea, în Beiuș, a unui monument dedicat martirilor dr. Ioan Ciordaș și Nicolae Bolcaș. Acțiunea a fost coordonată de protopopul ortodox Petru E. Papp. În acest scop, profesoara Ana Bucur scrie piesa de teatru *Pentru un vis*, în care descrie zbuciumul vieții românilor din aceste părți de țară, culminând cu moartea martirilor. La reușita spectacolului au contribuit toți cei cu talent artistic din Beiuș, un rol principal în piesă revenindu-i directoarei liceului de fete, Elisa Pavel. Piesa s-a jucat la Beiuș și Vașcău sub patronajul *Reuniunii Femeilor Române*. A contribuit la constituirea și organizarea bibliotecii reuniunii. Implicată în egală măsură și în viața social-politică, Elisa Pavel a participat, în 27 octombrie 1932, la Oradea, la o adunare antirevizionistă, unde a rostit un cuvânt de protest în numele femeilor române²³.

A îndeplinit cu succes rolul de președintă a *Societății Sfânta Maria*. A fost membră „ASTRA” și „AGRU” - *Secția feminină* din Cluj. A fost cenzor la *Asociația corpului didactic din Beiuș și jur*, constituită în anul 1920. Colaboratoare la diverse reviste și ziare. Sub îngrijirea sa apare Anuarul liceului, în care publică câteva articole.

În timpul celui de al doilea război mondial, în calitate de președintă a societății de *Crucea Roșie*, a fost o adevărată „mamă” a soldaților răniți și a nenumăratelor văduve și orfani de război. A deschis larg porțile liceului și internatului de fete pentru adăpostirea spitalului militar, în care a cercetat patul multor bolnavi și a descrețit fruntea răniților, prin cuvintele ei calde de încurajare și prin mâinile ei milostive de samarinean. La fel a procedat și față de săracii din Beiuș, pentru care a organizat colecte benevole întru ajutorarea lor, mai ales în preajma marilor sărbători religioase.

Iubită de eleve, dar și de profesoarele aflate în subordine, ea a beneficiat de aprecierea acestora. Talentata profesoară Ana Bucur i-a închinat acesteia, cu ocazia aniversării unei zile de naștere, un epilog la piesa *Cireșica fata tatii*²⁴.

²¹ Muzeul Țării Crișurilor Oradea, Secția de istorie, *Colecția de documente*, nr. inv. 9495, f. 8-9.

²² *Ibidem*, nr. inv. 9495, f. 5-6.

²³ *Ibidem*, nr. inv. 9491; vezi *Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Beiuș și jur*, din anii 1918-1936; *Anuarul liceului român unit de fete din Beiuș pe anii școlari 1932-33*, p. 21 *Beiușul*, 5 septembrie 1942.

²⁴ *Ibidem*, nr. inv. 9491; *Crișana*, Oradea, 22 iulie 1947.

A fost distinsă cu diploma de onoare de către „Camera agricolă” din Oradea.

Apreciată pentru calitățile sale didactice dar și umane, Episcopia unită de Oradea începe demersurile la Ministerul Educației Naționale, încă la începutul anului 1947, în vederea prelungirii perioadei de funcționare a acesteia pentru încă doi ani, atât la catedra unde predă fizică și chimie, cât și pentru a conduce în continuare liceul, prin derogare. Se motiva solicitarea prin faptul că aceasta a condus destinele școlii timp de 23 de ani și se dorea ca ea să fie prezentă și la organizarea serbării de 50 de ani de existență a școlii²⁵. Conjunctura politică nu a mai permis ducerea la bun sfârșit a acestei acțiuni. În decembrie 1947 este desemnată directoare a liceului profesoara Elena Musta, care, din respect pentru Elisa Pavel, o numește și pe viitor directoare de onoare.

Cu ocazia festivităților organizate pentru pensionarea distinsei profesoare și directoare, aceasta nu uită să mulțumească, pentru ajutorul acordat în conducerea destinului școlii, forului tutelar, Episcopia unită de Oradea, și episcopilor patroni. De asemenea, își manifestă gratitudinea față de profesorii Ștefan Musta și Mihai Bruchenthal, titulari la liceul de băieți, pentru sprijinul permanent acordat în buna desfășurare a programei școlare. Mulțumește de asemenea conducerii internatului de fete, cuvivoasei maici superioare M. Barthélemy și sorei Margareta, dar în egală măsură și Silviei Cureș, care conducea internatul ortodox și cu care a fost în relații de ajutorare reciprocă. Nu uită să amintească nici sprijinul neprecupețit pe care l-a primit de la secretara Rozica Bâdea, cu care a colaborat eficient timp de 20 de ani²⁶. Elisa Pavel a condus liceul beiușean, până aproape de desființarea acestuia, cu multă răspundere și competență, numita instituție fiind una din școlile românești mult apreciate, datorită standardului ridicat impus de cadrele didactice, competente și cu înaltă calificare, care au ridicat nivelul învățământului liceal.

La senectute, fiind bolnavă, a fost internată la spitalele din Arad, Nucet, Oradea și Beiuș. Cu toate că în ultimii ani de viață a suferit o fractură la picior, care nu s-a vindecat niciodată pe deplin, ea și-a ajutat semenii, întocmind numeroase petiții pentru femei nevoiașе, vizitând bolnavii pe patul de suferință și aducându-le alinare cu vorbe de încurajare. A fost ocrotită și îngrijită la bătrânețe de fratele său George și de fiul acestuia, Puiu, pe care-l considera „lumina ochilor” și „bucuria sufletului său”, căruia „din căminul lor cald românesc și creștinesc i s-au picurat în suflet sentimente de morală și iubire creștinească față de toți”²⁷.

Deoarece nu au avut copii, Elisa s-a atașat de nepoți, astfel și de cei din partea soțului, de Sever, fiul surorii lui Constantin Pavel, și de nepoata Marta, pe care a ocrotit-o și a primit-o în casa sa de la vârsta de 11 ani, și care a reușit să termine cursurile universitare luându-și diploma de profesoară. Fiicele Martei, Antoaneta și Ionela, au crescut până la vârsta de șapte ani în casa Elisei Pavel. Relații bune de familie a avut și cu nepoatele Mărioara, Rozalia și Lola Ștefănică, dar și cu membrii familiilor Victorița Ionaș, Noruca Zamfirescu, Herman etc.

În evocarea memoriei profesoarei, o parte din eleve o caracterizau pe aceasta astfel: „Elisa Pavel era măsurată în gesturile ei; chipul ei frumos unit cu însușirea modestei eleganțe și a bunătății nesfârșite. Vorba clară, muzicală și profundă le face și azi pe fostele eleve să mărturisească într-o sinceră admirație că avea înăscutul farmec de profesoară și înăscuta calitate de directoare”²⁸.

În cuvântul de adio, vorbitorul consideră că Elisa Pavel s-ar fi putut adresa, ipotetic, fostelor sale eleve, cu cuvintele: „În voi mi-am găsit cea mai mare bucurie și fericire când ați ascultat învățăturile, sfaturile și povețele mele de profesoară și mamă spirituală a voastră. Mă bucur din suflet de fericirea voastră la care ați ajuns cele mai multe... Vă mulțumesc și vouă pentru atenția ce mi-ați dat-o, pentru dragostea și aprecierea voastră... și să vă faceți datoria la locul de muncă unde ați fost puse spre cinstea voastră și binele societății”²⁹.

²⁵ D.J.B.A.N., *fond Liceul de fete Beiuș*, dos. 40, f. 55, 93; dos. 41, f. 49.

²⁶ *Ibidem*, dos. 64, f. 60v.- 62.

²⁷ Muzeul Țării Crișurilor Oradea, Secția de istorie, *Colecția de documente*, nr. inv. 9495, f. 12.

²⁸ *Ibidem*, nr. inv. 9495, f. 6.

²⁹ *Ibidem*, nr. inv. 9495, f. 17-18.

Vorbitorul consideră că regretata Elisa Pavel ar fi putut lăsa, ca o profesiune de credință, următoarele: „Luptă bună am luptat în viață și acum urmează răsplata acestei lupte pământești. Noi profesorii am fost întotdeauna și trebuie să fim și azi și în viitor lumina lumii și sarea pământului. De felul cum știți voi să infiltrați în sufletele maleabile și plătând ale elevilor scânteia sacră a dragostei de muncă cinstită în toate sectoarele de viață socială, depinde viitorul lor și înfăptuirea cât mai grabnică a unei lumi noi mai fericite. Ca o veterană profesoară cu experiență de viață vă pun la suflet obligamentul vostru și sarcinile profesionale, de buni pedagogi, educatori și luminatori. Voi sunteți originalul, iar tineretul de azi și din viitor vor fi copia sufletului și hărniciei voastre. Elevii voștri sunt copiii voștri spirituali. Faceți și plămădiți din ei o frământătură nouă de oameni devotați, cinstiți și morali, căci fără morală nu vor putea cimenta temelia lumii noi”. În încheiere, el apreciază că: „ea a fost ca un soare, care a răsărit, a luminat, a încălzit și apoi a apus pe pământ”³⁰.

Profesoara Elisa Pavel Ștefănică a condus destinele Liceului român unit de fete din Beiuș, cu competență și devotament, în momente grele ale existenței acestuia, și a avut o carieră didactică remarcabilă. Ea a fost totodată o prezență activă și în cadrul tuturor societăților și asociațiilor culturale din oraș. Putem considera, așadar, că ea se înscrie în rândul celor mai ilustre personalități feminine locale.

³⁰ *Ibidem*, nr. inv. 9495, f. 18-21.